

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті розкриваються психолого-педагогічні умови організації самоосвіти вчителів початкових класів. Авторка описує результати проведеного опитування педагогів цієї категорії з питання організації й самоорганізації їх самоосвітньої діяльності; пропонується алгоритм її впровадження в освітній процес загальноосвітнього навчального закладу.

Ключові слова: самоосвіта, організація самоосвітньої діяльності, вчителі початкових класів.

Аннотация. В статье раскрываются психолого-педагогические условия организации самообразования учителей начальных классов. Автором описаны результаты проведенного анкетирования педагогов этой категории по вопросу организации и самоорганизации их самообразовательной деятельности; предложен алгоритм ее внедрения в образовательный процесс начальной школы.

Ключевые слова: самообразование, организация самообразовательной деятельности, учителя начальных классов.

Annotation. The article describes the psychological and pedagogical conditions of self-education primary school teachers. It is analyzed the results of the survey of teachers in this category including organization and of their activities and proposes of its implementation in the educational process of primary school.

Keywords: self-education, organization of self-education activities, primary school teachers.

Постановка проблеми. Соціально-економічні потреби суспільства вимагають оновлення освіти. Існуючі методи й засоби надання освітніх послуг нерідко відстають від потреб швидкоплинного життя, від інновацій у науці й виробництві, у практиці самого загальноосвітнього навчального закладу. Насамперед, недостатнє вивчення проблеми в самоосвітній дидактиці та теорії внутрішкільного управління. Проте у Державній національній програмі «Освіта» одним із головних принципів її реалізації проголошується неперервність освіти, що «відкриває можливість для

постійного поглиблення загальноосвітньої й фахової підготовки, досягнення цілісності й наступності у навчанні та вихованні; перетворення набуття освіти у процесі, що триває упродовж всього життя людини» [1, с. 9]. М. Солдатенко стверджує, що неперервність освіти полягає у «... довічному процесі набуття знань; постійному оновленні його змісту; єдності підготовки до життя і самого життя; перманентному характері зміни в освіті; неперервному процесі перетворення освіти в самоосвіту» [3, с. 242]. Таким чином, самоосвіта є вершиною творчої діяльності особистості. Тому, на наш погляд, саме самоосвіта є однією з форм, за допомогою якої відбудеться оновлення освіти у найкоротший та ефективний шлях. Отже, необхідно визначити умови організації самоосвітньої діяльності вчителів і показати засоби її реалізації. Тому обрана тема є актуальною й своєчасною.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти самоосвіти як форми підвищення кваліфікації розглядалися в працях М. Солдатенка, В. Лутанського, Н. Пшебильського, Т. Симонової, І. Чеснокової та ін.

Залишаються нез'ясованими питання виявлення психолого-педагогічних умов ефективної організації професійної самоосвіти в системі підвищення кваліфікації вчителів початкових класів.

Метою статті є аналіз психолого-педагогічних умов організації самоосвітньої діяльності вчителів початкових класів та розробка алгоритму її впровадження в освітній процес загальноосвітнього навчального закладу. Виокремлено такі **завдання**: визначити психолого-педагогічні умови організації самоосвітньої діяльності вчителів початкових класів й описати алгоритм її впровадження в практику.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основу стабільного професійного росту педагогів покладена концепція неперервної освіти. Науковці спочатку визначали неперервну освіту як освіту дорослих, тобто навчання, метою якого була компенсація упущень шкільної освіти, поповнення знань у зв'язку з вимогами життя. Пізніше увага зосередилась на

проблемі підвищення кваліфікації, де розроблялись питання функціональної освіти, організації різних форм підвищення кваліфікації для того, головним чином, щоб досягти більш ефективної участі спеціаліста у своїй сфері [3]. Сьогодні неперервна освіта є основою життя людини у світі, що постійно міняється й розвивається.

Тому принцип неперервності освіти є передумовою прагнення до постійного вдосконалення себе (самоосвіта) як професіонала, особистості, яка намагається самоствердитись у колективі й суспільстві та досягнення економічної стабільності.

Самоосвітня діяльність є невід'ємною складовою неперервної освіти. Опрацювавши науково-педагогічну й психологічну літературу, погоджуємося з В. Лутанським, П. Пшебильським, Т. Симоною та І. Чесноковою, що ефективність самоосвітньої діяльності багато в чому залежить від дотримання певних психолого-педагогічних умов організації самоосвітньої діяльності вчителів початкових класів [2, 4, 5].

Психолого-педагогічні умови поділяються, здебільшого, на керовані із зовні й інтегровані форми самоосвіти. До внутрішніх факторів, що містять спонукання до вершин самопізнання, можна віднести: а) активність педагога у виборі професійних і загальнокультурних тем самодослідження; б) джерела постійного потоку необхідної інформації; в) обов'язкове чітке всебічне планування роботи (визначення мети, складання програм і плану ставить учителя в жорсткі рамки необхідності їх виконання); г) самостійне проведення запланованого; д) отримання результатів; е) самоаналіз, що допомагає вчителю осмислити свій педагогічний досвід, є умовою оптимального вибору педагогічних рішень, методів навчання і виховання, найбільш успішних дій; дозволяє здійснювати корекцію шляхів досягнення цілей у зв'язку зі змінами об'єктивних умов; виступає як умова саморегуляції професійної поведінки вчителя, росту його педагогічної майстерності; стимулює формування дослідницького підходу до педагогічних явищ і

процесів, що складають зміст професійної діяльності педагогів; активізує самоосвітню діяльність педагогів; ж) самокорекція; з) постановка нового завдання.

Важливою умовою, що мотивує вчителів до самоосвітньої діяльності, є засоби управлінського впливу, які здебільшого відносяться до зовнішніх факторів. Під ними розуміємо систему чинників, завдяки яким особистість педагога буде саморозвиватися й самовдосконалюватися. Вони можуть бути різноплановими за змістом, цілеспрямованістю, тривалістю тощо.

Якщо розглядати категорію вчителів початкових класів, то на основі нашого дослідження можна зазначити, що їх самоосвітня діяльність базується на двох аспектах: соціально-професійній основі й психологічній зумовленості самоосвіти. Першим важливим питанням є організація самоосвітньої діяльності у загальноосвітньому навчальному закладі, другим – необхідність не тільки розробити систему проведення заходів, а й психологічно підготувати вчителів до самоосвіти.

Таким чином, завданням заступника директора школи з навчально-виховної роботи є підготовка вчителів, зокрема, початкових класів, до психічної діяльності, похідними якої є когнітивні процеси (відчуття, сприймання, уява, пам'ять, мислення), стимулювати відповідний психологічний стан, сформулювати стійке бажання сприймати нове.

Для впровадження в навчально-виховний процес системи самоосвітньої діяльності вчителів початкових класів необхідно дотримуватися певного алгоритму. По-перше, взаємозумовленість змісту самоосвіти й потреб педагогічної практики. По-друге, поєднання науково-теоретичної підготовки з оволодінням уміннями й навичками, необхідними в педагогічній діяльності. По-третє, комплексне вивчення питань наукових основ предмету, що викладається, питань психології, дидактики, теорії виховання. По-четверте, відповідність змісту самоосвіти рівню підготовки вчителя, його інтересів. По-п'яте, поєднання самостійних занять учителя з участю його в різних

колективних формах підвищення кваліфікації. По-шосте, взаємозв'язок самоосвіти з творчими пошуками вчителя. По-сьоме, мотиви, пов'язані з усвідомленням необхідності покращити свою професійну діяльність, особистісним самовдосконаленням, нормативними й престижними вимогами.

Намагаючись подолати хоча б малу частку проблем з питань організації й збагачення навичками професійної самоосвіти вчителів початкових класів, а також провівши опитування педагогів вказаної категорії на предмет їх ставлення та участі у самоосвітній діяльності, ми переконалися, що ці питання не залишають байдужими жодного з респондентів. Спостереження, масове анкетування, тестування, хронометрія разом з бесідами, інтерв'ю учителів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів східних, західних та центральних регіонів України показали, що 86% респондентів вважають *доцільним* для себе займатися саморозвитком у професійній діяльності, 66% респондентів *готові* до такої діяльності, а переважна більшість (71%) займаються цим видом діяльності лише за умов наявності відповідної літератури й матеріалів. Проте кожен четвертий вчитель не знає куди йти і чим займатися; самоосвітня діяльність більшості з них організована самостійно (тобто самокерована) за мірою компетентностей і здібностей та спонтанно контрольована адміністрацією; активність адміністрації загальноосвітніх навчальних закладів у спрямуванні й організації молодих та малодосвідчених вчителів початкових класів є незначною; використання палітри методів самоосвітньої діяльності обмежена мінімумом. На превеликий жаль, в епоху інтенсивного розвитку інформаційних технологій та розгалуження світової павутини Інтернет, більшість вчителів, які самостійно займаються самоосвітньою діяльністю, здійснюють її спонтанно (часто на вирішення ситуативних проблем, що виникають у процесі професійної діяльності), вибираючи найбільш поширені й доступні кожному бажаючому методи отримання нової інформації та опанування новими компетенціями, а саме тих, що лежать на поверхні:

відвідування уроків колег, доступна література, курсова підготовка й перепідготовка.

Все це свідчить про незначну роль адміністрації в ознайомленні з новими надбаннями педагогічної науки, створенні умов у використанні досягнень інформаційних технологій, поширенні варіативності методів самоосвітньої роботи вчителів, а також про епізодичність контролю, консультації й корекції даних проблем.

Більш того, якісний аналіз тижневої структури робочого часу вчителя складає, за нашими даними, 50 – 60 годин при середній тривалості робочого тижня 20 годин. У заступника директора й того більше – понад 65 годин. Оцінюючи обставини роботи, заступник директора відводить чільне місце налагодженню сприятливих психолого-педагогічних умов взаємодії з кожним учителем індивідуально й педагогічним колективом загалом.

Виходячи із зазначеного, враховуючи постійну напруженість у роботі, та задля вирішення завдань кожного педагогічного колективу, у нашому випадку колективу вчителів початкових класів, необхідно втілити у життя чітку систему організаційно-управлінських заходів, що містять визначені елементи моделі підготовки до самоосвітньої діяльності вчителів початкових класів в умовах підвищення кваліфікації (мотиви, мету, зміст, уміння) й спираються на соціально-професійній основі кожного вчителя та психологічну зумовленість самоосвітньої діяльності, а також отримати результати, що змогли б додати позитивні фактори у повсякденну професійну діяльність.

Елементами моделі підготовки до самоосвітньої діяльності вчителів початкових класів в умовах підвищення кваліфікації є мотиви, мета, зміст, уміння, що спираються на соціально-професійну основу кожного вчителя й психологічну зумовленість самоосвітньої діяльності, а також результати, що виводять за системним підходом на більш високий рівень організації самоосвітньої діяльності вчителів початкових класів.

За підсумками проведеного опитування (спостереження, масове анкетування, тестування, хронометрія разом з бесідами, інтерв'ю) ми переконалися, що майже по 40% респондентів працюють над обраними проблемами один, три і більше років. Це переважно вчителі зі стажем роботи до 10 років, які прагнуть до кар'єрного й професійного зростання, і досвідчені педагоги (понад 20 трудового стажу), які повністю віддані професії й прагнуть не відставати від надбань та прогресу, із задоволенням демонструють і навчають на своєму прикладі молодих та малодосвідчених спеціалістів майстерності. Ця частка респондентів займається самоосвітою самоорганізовано, тобто первинні навички самостійної організації самоосвітньої діяльності були набуті ними в період отримання професії, тому їх діяльність поширюється не лише на професійну сферу, але й на загальнокультурну. Решта респондентів, майже в рівних долях, займається професійною самоосвітою, під керівництвом адміністрації навчальних закладів, ситуативно, коли виникає в цьому необхідність, вимагає виробнича ситуація, або ж комбіновано (інтегровано), коли вимагає виробнича ситуація і бажання самостійно вирішити виробничі проблеми. Виходить, що понад 20% респондентів потребують керівництва й підготовки до самостійної самоосвітньої діяльності.

Наразі ми приходимо до висновків, що завданнями адміністрації навчальних закладів мають стати навчання педагогів з питань організації колективної й індивідуальної самоосвітньої діяльності, контроль, координація і вчасне сприяння будь-яким започаткуванням учителів, а також активна участь та демонстрація на власному прикладі для наслідування колег-підлеглих у такій діяльності.

Провівши формувальний експеримент, одним із завдань якого було сприяти зацікавленню вчителів початкових класів у розширенні діапазону форм і методів самоосвітньої діяльності, та провівши повторне анкетування за раніше запропонованими запитаннями, ми отримали результати й

переконалися, що розширення обізнаності вчителів з даних проблем підвищує їх увагу до занять самоосвітою; наші попередні показники покращилися (до 66% респондентів готових до такої діяльності додалося бажаних займатися такою діяльністю на 5%, а до 71% тих, хто здійснював самоосвітню діяльність лише за умови наявності відповідної літератури й матеріалів, додалося 3%), розширилися знання респондентів у використанні можливостей інформаційної системи Інтернет, посилювалося внутрішнє стимулювання педагогів до самостійної самоосвітньої діяльності завдяки уточненню напрямку пошуку й засобів їх вирішення в результаті колективних обговорень виробничих проблем.

Висновки. Таким чином, як зовнішні, так і внутрішні фактори впливають на організацію професійної самоосвіти в умовах підвищення кваліфікації вчителів початкових класів. За результатами експерименту помітно, що чим більш досвідчений вчитель, тим вищий рівень внутрішнього впливу на самоосвітню діяльність, і, навпаки, чим менш досвідчений викладач, тим менша ступінь самостійності і більший зовнішній вплив. Враховуючи це, необхідно організовувати самоосвітню діяльність так, щоб задовольнити потреби як адміністрації, так і вчителів, що, в свою чергу, підвищить ефективність навчально-виховного процесу.

Позитивні наслідки самоосвітньої роботи можливі у тому випадку, якщо вона відповідно організована, добровільна й усвідомлюється особистістю як соціальна потреба. Рушійною силою створення необхідних психолого-педагогічних умов для занять самоосвітою є управлінська діяльність адміністрації навчально-виховного закладу.

Дотримання своєчасного інформування, контролю й корегування допоможуть підняти педагогічний колектив і кожного вчителя окремо на більш високий рівень здійснення самоосвітньої діяльності – від керованої й координованої до самокерованої і самокоординованої. Експериментальною роботою доведено, що елементи запропонованої моделі взаємодіють за умови

дотримання принципів послідовності використання визначених елементів моделі підготовки до самоосвітньої діяльності вчителів початкових класів в умовах підвищення кваліфікації. Тема дослідження має певний інтерес педагогічної спільноти початкових класів, тому доцільно продовжити дослідження з даного напрямку.

Література

1. Державна національна програма «Освіта («Україна XXI століття») // Освіта. – 1993. – Спец. випуск. – С. 2-12.
2. Методические рекомендации по педагогическому самообразованию учителей-воспитателей / Сост. П.Г. Пшебыльский, В.Д. Луганский. – Л., 1978. – 102 с.
3. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : Монографія / За ред. І.А. Зязюна. – Київ : Видавництво «Віпол», 2000. – 636 с.
4. Симонова Т.М. Самообразование как фактор профессионального становления молодого учителя / Руководство профессиональным становлением молодого учителя: / Сб. научн. тр. – М., 1985. – с. 66-67.
5. Чеснокова И.И. Проблемы самосознания в психологии / И.И. Чеснокова. – М., 1977. – 144 с.